

Ткачук О. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
вчений секретар Науково-консультативної ради,
суддя Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ

СУДОВІ ТА АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ ПРИВАТНИХ ЮРИДИЧНИХ КОНФЛІКТІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД І УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті досліджено міжнародний та національний досвід і перспективи запровадження альтернативних способів вирішення приватних юридичних спорів, а також проаналізовано, як вони узгоджуються із забезпеченням права на звернення до суду. Акцентовано увагу на необхідності забезпечення права кожної особи владнати юридичний конфлікт без втручання органів державної влади або за їх посередництвом.

Ключові слова: альтернативне вирішення спорів, позасудове врегулювання приватноправових конфліктів, цивільна справа, суд.

Постановка проблеми. Вирішення правових конфліктів, захист прав особи та організацій, державних і суспільних інтересів традиційно в усьому світі пов'язується із правосуддям. Сильна і незалежна судова влада, добре організована й ефективно працююча судова система є атрибутами будь-якого правової держави. Конституція України гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1].

Поряд з тим судова форма захисту прав не завжди відповідає бажанням сторін, не завжди потрібна та доцільна у тих конфліктах, які виникають у сфері цивільно-правових відносин. Рівноправні учасники цих відносин повинні мати можливість самостійно врегулювати спір або використати, крім судової форми, альтернативні процедури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом розмови про альтернативні судові процедури та механізми вирішення приватних юридичних конфліктів є досить поширеними. В основу написання статті покладені теоретичні розробки вітчизняних і закордонних вчених-юристів: А.В. Андрушка, В.К. Бабаєва, М.В. Баглая, М.Й. Байтина, В.М. Баранова, Ю.В. Білоусова, В.М. Кампо, Д.А. Керімова, В.В. Комарова, Х.М. Кори, В.І. Коротенка, В.М. Кудрявцева, А.Н. Кузбагарова, Р.О. Куйбіди, Ю.А. Михальського, О.І. Носиревої, Ю.Д. Притики, В.В. Самохвалова, О.Ю. Скворцова, О. М. Спектор, Дж. Ралстона, Ю.В. Розмана, Р.О. Халфиної, М.С. М.Й. Штефана та ін.

Так, наприклад, О.М. Спектор вважає, що на сьогодні вже склалися передумови як позитивного, так і негативного характеру, що не лише дозволяють казати про готовність правової системи України до сприйняття системи альтернативного вирішення спорів, а й свідчать про необхідність і своєчасність такого впровадження [2, с. 1].

Ю.В. Розман вказує на те, що нарівні з першочерговим правом кожної людини та громадянина на судовий захист у сучасних умовах розвитку суспільства необхідною умовою створення ефективної системи захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів громадян та юридичних

осіб є формування та розвиток адекватного правового механізму регулювання інститутів альтернативного вирішення приватноправових спорів, які забезпечуватимуть оперативне, об'єктивне та компетентне вирішення суперечок і розбіжностей, що виникають у динаміці приватноправових відносин [3, с. 246].

Відаючи данину глибоким науковим здобуткам названих вчених, хочемо зазначити, що дослідження поставленого нами питання в національних наукових дискусіях не завершено. Так, серед вчених немає єдності щодо змісту, мети, завдань та цілей альтернативних цивільному судочинству способів вирішення приватноправових конфліктів, взаємозв'язку даних категорій із функціями та завданнями цивільного судочинства. Вказані проблемні аспекти і визначають мету даного наукового пошуку.

Мета статті. Хоча завданнями цивільного судочинства і є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ст. 1 Цивільно-правового кодексу (далі – ЦПК) України) [4], судовий розгляд все ж передбачає протистояння сторін і часто ще більше порушує стосунки між ними. Нерідко винесення судового рішення не означає владнання, залагодження або припинення конфлікту, а навпаки, може спровокувати його ескалацію. Часто трапляється так, що жодна зі сторін не задоволена досягнутим у результаті тривалого судового розгляду результатом, до останньої інстанції оскаржує цей результат, а потім, вичерпавши усі засоби правового захисту, починає нарікати на судову владу. Багато разів доводилося чути, що всі інстанції українських судів завантажені безліччю справ, у яких немає спору про право або зобов'язання відповідача перед позивачем є безсумнівні та очевидні. Але з якихось причин об'єктивного чи суб'єктивного характеру ці зобов'язання не виконуються. Наприклад, типова причина невиконання – відсутність грошей. І навіть якщо суд після низки судових процесів, що тривають місяцями і забрали час, сили й ті ж самі гроші, визнає вину відповідача, зобов'язує його виконати зобов'язання, накладе штрафні санкції, стягне судові витрати, це ніяк не гарантує виконання судового рішення. Потім особа звертається до Європейського суду з прав людини. А той вказує на хронічну неспроможність державних органів України виконати рішення судів і на порушення Україною пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо справедливого судового розгляду. У цьому контексті Європейський суд неодноразово зазначав, що провадження в суді та виконавче провадження є відповідно першою та другою стадіями загального провадження. Таким чином, виконавче провадження не має бути відокремлене від судового, і ці обидва провадження мають розглядатися як цілісний процес («Скордіно проти Італії» (Scordino v. Italy) [GC], № 36813/97, п. 197, та рішення у справі

«Сіка проти Словаччини» (Sika v. Slovakia), № 2132/02, пункти 24–27, рішення від 13 червня 2006 року) [5].

Виклад основного матеріалу дослідження. Щоб уникнути подібних ситуацій і нарікань суспільства на неналежне виконання судовою владою своїх функцій у цивільному процесі, у світі діє система, покликана вдосконалити вирішення різноманітних правових конфліктів поза межами дії судової влади. Система має назву «альтернативне врегулювання спорів» і полягає у сукупності процедур, що сприяють позасудовому вирішенню спорів (цивільних справ). В англійській практиці ця система механізмів має назву Alternative dispute resolution (далі – ADR). В Австралії вживається також формулювання external dispute resolution [6]. Незважаючи на певний супротив з боку теоретиків права та політиків-законотворців, альтернативні методи вирішення спорів у останні роки набули широкого визнання як серед широкої громадськості, так і серед юристів в США, Європі, Австралії та починають проникати в правозастосовну практику азіатських країн. Зростання популярності альтернативного врегулювання спорів викликано низкою факторів: високим навантаженням традиційних судів, відносно низьким рівнем витрат у порівнянні з процедурою судового розгляду, конфіденційним характером процедур, а також бажанням учасників конфліктів мати більший контроль над вибором осіб, які будуть урегульовувати їхню суперечку [7].

До методів альтернативного врегулювання спорів зазвичай відносять третейський суд, переговори, медіацію і Collaborative law (термін, який не має аналога в нашій мові та означає процедуру спільного вироблення умов врегулювання суперечок при припиненні шлюбу). Основними з вищевказаних методів альтернативного вирішення спорів є медіація та арбітраж (третейський суд). Водночас переговори завжди використовуються сторонами як перший крок до повного врегулювання та вирішення спору.

Вивчаючи питання альтернативного врегулювання спорів, ми віднайшли досить великий інструментарій ADR. Серед них хочемо згадати наступні процедури:

- експертний висновок (expert determination),
- переговори (negotiation),
- переговори за участю посередника (facilitated negotiation, або facilitation),
- примирення (conciliation),
- посередництво (mediation),
- арбітраж (третейський розгляд),
- посередництво-арбітраж (med-arb),
- незалежне врегулювання (adjudication),
- міні-процес (mini-trial),
- встановлення обставин (fact finding),
- комісії з розгляду суперечок (спорів) (dispute review boards),
- приватний суд (private judging),
- попередня незалежна оцінка (early neutral evaluation),
- «суд з безліччю дверей» (multi-door courthouse),
- досудове засідання щодо врегулювання спору (settlement conference),
- спрощений суд присяжних (summary jury trial).

Альтернативне врегулювання спорів у зіставленні з офіційними судовими процедурами може бути використано як за рамками офіційних судових механізмів, так і в поєднанні з ними.

Так, проектом Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України (щодо судової реформи)» пропонується доповнити кодекс новою главою 3-1 «Врегулювання спору за участю судді».

Передбачається, що в Україні може бути запроваджено механізм, за яким врегулювання спору за участю судді проводиться:

1) у справах, що виникають із сімейних правовідносин та спорів щодо спадкування, незалежно від наявності відповідних заяв сторін.

2) якщо до закінчення попереднього засідання сторони подали до суду спільну заяву про проведення врегулювання спору за участю судді.

При цьому у першому випадку після відкриття провадження у справі суддею має бути постановлена ухвала про проведення процедури врегулювання спору за участю судді. У другому випадку суд повинен постановити ухвалу про проведення врегулювання спору та одночасно вирішити питання про зупинення провадження у справі.

Змінами до ЦПК пропонується визначити і порядок проведення врегулювання спору за участю судді у формі спільних та/або закритих нарад.

Спільні наради проводяться за участю всіх сторін, їх представників та судді. Закриті наради проводяться за ініціативою судді з кожною зі сторін окремо.

Під час проведення спільних нарад суддя повинен з'ясувати підстави та предмет позову, підстави заперечень, роз'яснити сторонам предмет доказування по категорії спору, який розглядається, запропонувати сторонам надати пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору та здійснити інші дії, спрямовані на мирне врегулювання сторонами спору. Суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору.

Протягом закритих нарад суддя має право звертати увагу сторони на судову практику розгляду аналогічних спорів, пропонувати стороні та/або її представнику можливі шляхи мирного врегулювання спору.

Під час проведення врегулювання спору суддя не має права надавати сторонам поради юридичного характеру, надавати оцінку доказів у справі.

Повністю підтримуючи ідею запровадження в Україні альтернативних способів вирішення цивільних справ, хочемо висловити своє бачення цього питання.

Правосуддя в Україні – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду та вирішення в судових засіданнях у особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ (пункт 3 мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України від 14 жовтня 1997 року № 44-з) [8].

Що стосується правосуддя в цивільних справах, то у 2015 році на розгляді місцевих загальних судів перебувало 1 394 000 справ і матеріалів цивільного судочинства. Апеляційними судами упродовж 2015 року винесено майже 94 тисяч судових рішень у цивільних справах. У провадженні Цивільної палати Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ перебувало 66,7 тисячі касаційних скарг, справ, заяв та клопотань, що розглядаються в порядку цивільного судочинства [9].

Середньомісячне навантаження на суддю місцевого суду (відповідно до штатної чисельності) становило понад 55 справ і матеріалів, апеляційного – майже 18 справ і матеріалів на місяць, а касаційного суду – 114 скарг, заяв, справ і матеріалів [10].

Зрозуміло, що в умовах такої навантаженості судової системи, де середньостатистичний суддя має на розгляді справ у чотири-п'ять разів більше за оптимально можливу кількість, виникає ряд питань. І перше з них полягає в тому, чи здатна

державна влада забезпечити вирішення та врегулювання юридичних конфліктів, що мають приватний інтерес, шляхом гарантування безперешкодного доступу до правосуддя, чи шукає вона інші шляхи врегулювання конфліктів у суспільстві, якщо судова система перевантажена; чи спроможна влада сприяти функціонуванню таких механізмів, котрі дозволять позасудове (альтернативне) владнання юридичних конфліктів.

Також потрібно зважити на те, що частина 5 статті 55 Конституції України гарантує право кожному будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права та свободи від порушень і протиправних посягань.

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002 (справа про досудове врегулювання спорів) зазначив, що право на судовий захист не позбавляє суб'єктів правовідносин можливості досудового врегулювання спорів. Це може бути передбачено цивільно-правовим договором, коли суб'єкти правовідносин добровільно обирають засіб захисту їхніх прав. Досудове врегулювання спору може мати місце також за волевиявленням кожного з учасників правовідносин і за відсутності у договорі застереження щодо такого врегулювання спору [11].

Водночас право кожної особи на судовий захист має бути забезпечене створенням ефективної системи захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів громадян і юридичних осіб і розвитком адекватних правових механізмів альтернативного вирішення приватноправових спорів, здатний забезпечити оперативне, об'єктивне та компетентне вирішення суперечок і розбіжностей, що виникають у динаміці приватноправових відносин. І тут немає жодних загроз ані для судової влади, ані для прав, гарантованих особі Основним законом. Більше того, створення системи альтернативного вирішення цивільних спорів в Україні повністю узгоджується з позицією Комітету міністрів Ради Європи щодо зниження навантаження на суди загальної юрисдикції, викладеною в Рекомендації № R (86) 12 від 16 вересня 1986 року, згідно з якою державам – членам Ради Європи рекомендовано передбачати альтернативні процедури врегулювання спорів шляхом позасудового розгляду та створювати відповідні органи, що не входять до судової системи цих держав, а також у Рекомендації Rec (2001) 9 від 5 вересня 2001 року Комітету міністрів державам-членам щодо альтернатив судовому вирішенню спорів між адміністративними органами влади та приватними особами [12].

Висновки. У правовій і демократичній державі кожен повинен мати свободу вибору в способах захисту своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, мати можливість самостійно врегулювати спір, звернутися до суду або владнати конфлікт за допомогою інших альтернативних процедур. Альтернативне вирішення спорів є дієвим механізмом вирішення цивільних справ. Життєздатність і ефективність системи позасудового (альтернативного) врегулювання доведена тривалим зарубіжним досвідом. Застосування альтернативних способів вирішення спорів обумовлюється об'єктивними потребами та інтересами суспільства. Необхідність спрощення процедури вирішення спорів, використання апробованих практикою методів примирення для подолання юридичних конфліктів, потреба у звільненні судових органів від значної кількості приватноправових спорів є тими факторами, які повинні стимулювати створення та розвиток механізмів альтернативного вирішення цивільних справ і в Україні. Зарегульованість державою процедури вирішення приватноправових конфліктів, визначення суду як єдиного повноважного органу, наділеного компетенцією

владнати будь-який спір чи вирішити будь-яке питання приватного або суспільного інтересу, не відповідає сучасному розвитку українського суспільства. Становлення правової держави, інтереси індивіда вимагають зменшення впливу державних директивних методів та органів на суспільні відносини через пряме регулювання, посилення ролі приватного права та запровадження механізмів, здатних залагодити конфлікт, а не посилити його, залишити його приватним, а не перетворити на публічний. Перешкодами на шляху запровадження альтернативних способів є відсутність комплексного теоретичного осмислення самого поняття альтернативного вирішення спорів, ігнорування відповідними державними інституціями ідеї запровадження системи та механізмів альтернативного вирішення цивільних справ та небажання зменшити вплив судової влади в цьому процесі.

Поряд із цим систему альтернативного вирішення спорів можна охарактеризувати як сукупність передбачених законом позасудових процедур, спрямованих на врегулювання приватноправових конфліктів (спорів), вирішення цивільних справ за участю або посередництвом державних або недержавних органів, виходячи з принципів законності, рівноправності та добровільності.

Пріоритетними напрямками подальших наукових пошуків можуть бути питання розробки альтернативних методів вирішення цивільних справ в Україні за посередництвом суду (суддів) та без такого посередництва й відповідно до цього вдосконалення та еволюція функцій судової влади і завдань правосуддя в цивільному процесі.

Література:

1. Конституція України // Офіційний вісник України від 1 жовтня 2010 року. 1-й спеціальний випуск. – № 72. – С. 15, стаття 2598.
2. Спектор О.М. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів. : автореф. дис. ... д-ра юр. наук : 12.00.03 / О.М. Спектор. – К., 2012. – 36 с.
3. Розман Ю.В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення приватноправових спорів / Ю.В. Розман // Актуальні проблеми політики. – 2013. – Вип. 49. – С. 245-256.
4. Цивільно-процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
5. Право на виконання рішення суду протягом розумного строку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/19618>.
6. Australian Securities and Investments Commission – Complaints resolution scheme [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.asic.gov.au/regulatory-resources/financial-services/dispute-resolution/>.
7. Totaro Gianna. «Avoid court at all costs» // The Australian Financial Review Nov. 14 2008. – April, 19, 2010.
8. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97>.
9. На засіданні пленуму ВССУ підведено підсумки роботи судів цивільної та кримінальної юрисдикції у 2015 році та окреслено завдання на 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/golovna_storinka/na_zasidanni_plenumu_vssu_pidvedeno_pidsumki_roboti_sudiv_civilnoji_ta_kriminalnoji_jurisdikcij_u_20.html.
10. Ткачук О.С. Чи справедливі українські судді? / О.С. Ткачук // Закон і Бізнес. – №1–2 (1247-1248). – 09.01–15.01.2016.
11. Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002 (справа про досудове врегулювання спорів) // Вісник Конституційного суду України. – 2002. – № 4. – С. 17.
12. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/rekomendaciji_komitetu_ministriv_radi_jevropi.html.

Ткачук О. С. Судебные и альтернативные способы разрешения частных юридических конфликтов: международный опыт и украинские перспективы

Аннотация. В статье исследованы международный и национальный опыт и перспективы внедрения альтернативных способов решения частных юридических споров, а также проанализировано, как они согласуются с обеспечением права на обращение в суд. Акцентируется внимание на необходимости обеспечения права каждого лица разрешить юридический конфликт без вмешательства органов государственной власти или при их посредничестве.

Ключевые слова: альтернативное разрешение споров, внесудебное урегулирование частноправовых конфликтов, гражданское дело, суд.

Tkachuk O. Judicial and alternative ways to solve private juridical conflicts: international experience and ukrainian perspectives

Summary. The article deals with the investigation of international and national experience and perspectives of the implementation of alternative ways to solve private juridical disputes, as well as the analysis of how they are coordinated with guaranteeing the right to apply to trial. Attention is paid to the necessity of guarantee each person's right to settle a juridical conflict without interference of public authority or by means of their mediation.

Key words: alternative solution of disputes, extrajudicial settlement of private law conflicts, civil case, court.